

Een taalontwikkelingsstoornis is de meest voorkomende stoornis, maar ook de minst bekende **TaalOntwikkelingsStoornis (TOS)**

Er wordt gesproken van TOS als de spraakvaardigheid en/of de taalvaardigheid zich niet voldoende ontwikkelt en er geen aantoonbare verklaring voor is. 'De oorzaak van TOS ligt in een neurobiologisch defect, er is geen duidelijke verklaring vanuit een afwijkend verloop van de (zintuiglijke) ontwikkeling van het kind of vanuit onvoldoende taalaanbod' (Gerrits, 2017). Uit onderzoek blijkt dat ongeveer zeven procent van de peuters en kleuters een aangeboren taalontwikkelingsstoornis heeft en dit gaat niet over. Deze kinderen zien wij ook in het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en het vervolgonderwijs. Het kind dat niet gesignaleerd is, kan het kind zijn dat later in het onderwijs opvallend gedrag vertoont. Gedrag dat ontstaat vanuit onmacht, frustratie en een negatief zelfbeeld. Wat doet het met je als je de talige wereld om je heen onvoldoende begrijpt en/of als jij niet goed begrepen wordt in je taaluitingen?

Een kind met een TOS kan verschillende problemen onder- vinden op één of meerdere van onderstaande gebieden:

- woordvorming (morfologie) en zinsbouw (syntax),
- auditieve verwerking,
- spraaksysteem,
- klanksysteem (fonologie),
- woordenschat (lexicon) en taalbegrip (pragmatiek),
- taalgebruik (pragmatiek, communicatief redzaam zijn).

Een TOS kan voorkomen in zowel het taalbegrip (recep- tieve taalontwikkeling) als met betrekking tot de taalproductie (expressieve taalontwikkeling) en in alle aspecten van de taal (fonologie, semantiek, morfo-syn- taxis en pragmatiek) en in de verschillende modaliteiten

van de taalvaardigheid zoals in gesproken taal, geschreven taal en gebarentaal (Gerrits e.a., 2017).

Het lijkt alsof autisme en ADHD vaker voorkomen dan een TOS, maar onderzoek toont aan dat dit beslist niet het geval is. Veel kenmerken in het gedrag bij het kind met een TOS worden vaak verward met autisme, dyslexie of ADHD. Een specifieke TOS is meer uitzondering dan regel. Er is vaak sprake van comorbiditeit met een andere (gedrags)stoornis. Dan bestaat er een overlap in proble- matiek en met betrekking tot de hulpvraag, maar met een andere onderliggende oorzaak. Goede diagnostiek is hier- bij noodzakelijk om aan te tonen welke hulpvraag vanuit welke ontwikkelingsstoornis voorliggend is.

Prevalentie TOS: 7% (Tomblin e.a., 1997; Leonard 2014)
Prevalentie ADHD: 5% (Bishop, 2010)
Prevalentie autismespectrumstoornis: 1% (Bishop, 2010)

Een taalontwikkelingsstoornis is een hardnekkig taalpro- bleem. Het ene kind met TOS ontwikkelt zich beter dan het andere kind met een TOS. Een TOS gaat bovendien niet over, maar er zijn wel gradaties. De taalproblemen die kin- deren met een TOS ervaren, worden niet verklaard door andere problemen. De hardnekkigheid is van invloed op de verschillende ontwikkelingsgebieden van het kind met TOS.

De meest algemene en meest beknopte definitie van TOS is: 'Een taalontwikkelingsstoornis met beperkingen in taalbegrip en /of taalproductie, waarbij de taalproblemen niet kunnen worden verklaard door aantoonbaar hersen- letsel, intelligentieproblemen, gehoorverlies, lichamelijke problemen of sociaal emotionele problemen' (Kamphuis & Hermsen, 2015).

Belang van een vroege signalering

Veel kinderen met een (vermoeden van een) TOS worden 'gemist' in de voorschoolse periode doordat deze problematiek vaak niet gesignaleerd wordt. Men weet niet wat een TOS inhoudt en wat men in de groep of thuis kan signaleren. In de onderwijspraktijk blijkt de term TOS ook nog altijd relatief onbekend bij de professionals voor de groep. Er valt nog een veld te winnen bij de peuterspeelzalen, in het basisonderwijs, maar ook in het voortgezet onderwijs en het mbo.

Elk kind doorloopt zijn eigen unieke proces in zijn of haar ontwikkeling, maar elk 'niet pluis'-gevoel zou serieus genomen moeten worden. Wanneer er sprake is van problemen in de taalontwikkeling, spreekt men ook wel van een 'atypische' taalontwikkeling, wat aangeeft dat de taalontwikkeling afwijkt van de norm. Wanneer een atypische taalontwikkeling gepaard gaat met andere zorgen zoals opvallend gedrag, is er zeker reden voor verder onderzoek met betrekking tot de taalontwikkeling. Gedrag als 'knijpen', 'bijten' of 'woede-uitbarstingen' kunnen bij

interactie, op het welzijn van het kind en op schoolsucces (Bishop e.a., 2016).

Het jonge kind met een TOS begrijpt vaak minder woorden en ook zijn woordenschat is kleiner dan die van leeftijdsgenootjes. Hierdoor lopen zij het risico op problemen in de verbale en non-verbale communicatie, het sociaal emotioneel welbevinden en met betrekking tot het leren op school.

Er wordt gesproken van TOS als de spraakvaardigheid en/of de taalvaardigheid zich niet voldoende ontwikkelt en er geen aantoonbare verklaring voor is.

het jonge kind signalen zijn van onmacht en frustratie omdat zij niet begrepen worden of 'de taal niet hebben' om zich uit te drukken. Bij het jonge kind zijn er kenmerken die kunnen wijzen op een atypische taalontwikkeling zoals het niet brabbelen (fonologie), geen reactie geven op geluiden (1-2 jaar), de afwezigheid van eerste woorden (semantisch), geen interactievormen, geen intentie om te communiceren, weinig tot geen reactie op gesproken taal (2-3 jaar), spraakproblemen en tot slot problemen in de domeinen van pragmatiek en syntaxis op latere leeftijd (Visser-Bochane et al., 2017). Bij deze kinderen kan sprake zijn van een atypische taalontwikkeling, oftewel een taalontwikkelingsachterstand of een taalontwikkelingsstoornis. Helaas worden nog niet alle kinderen met een atypische taalontwikkeling vroegtijdig gesignaleerd, voordat zij naar de basisschool gaan. Dit betekent dat de gewenste interventie waar deze kinderen veel baat bij hebben niet tijdig kan starten. Een atypische taalontwikkeling heeft een enorme impact op de dagelijkse sociale

De eerste signalering ligt vaak bij de ouders of het consultatiebureau. Het valt ouders dan op dat de communicatie achterblijft ten opzichte van de ontwikkeling van leeftijdsgenootjes. Het kind kan stiller zijn, gebruikt weinig woorden of blijft dezelfde korte zinnen maken. In het onderwijs valt vaak als eerste het gedrag op, internaliserend of externaliserend. Het kind met een TOS kan zich gefrustreerd, onmachtig en onzeker voelen omdat het de talige wereld om zich heen onvoldoende begrijpt en/of onvoldoende begrepen wordt. Het veelal 'ongewenste' gedrag wordt gezien en vaak ook gelabeld, maar niet de hulpvraag die erachter ligt. Een hulpvraag met betrekking tot de communicatieve redzaamheid van het kind voor wat betreft de gesproken en de geschreven taal. Bij TOS wordt er gesproken van *communicatienood*.

Communicatieve redzaamheid is het begrijpen en begrepen worden in een sociale context door het inzetten van verbale en/of non-verbale communicatieve vaardigheden.

Een taalontwikkelingsstoornis (TOS) is een hardnekkige en onzichtbare handicap die veel gevolgen kan hebben voor de algehele ontwikkeling van de leerling. Een vroege signalering is daarom van groot belang om de gevolgen van een TOS te beperken. Hoe uit deze problematiek zich? Wat zijn de hulpvragen van het kind en wat kan men bieden in de klas? Ieder kind met een taalontwikkelingsstoornis is uniek. In elke klas van ongeveer dertig kinderen zitten gemiddeld twee kinderen met een TOS.

Taalontwikkelingsachterstand (TOA) of taalontwikkelingsstoornis (TOS)?

Kinderen met een TOS vertonen een zorgelijke taalontwikkelingsachterstand, maar kinderen met een taalontwikkelingsachterstand hebben niet allemaal een TOS. Een TOS heeft namelijk niets te maken heeft met onvoldoende aanbod van de Nederlandse taal, oftewel een 'blootstellingsachterstand'. Wanneer er sprake is van verwaarlozing van het taalaanbod, spreken wij over een taalontwikkelingsprobleem of taalontwikkelingsachterstand (TOA) en niet van een taalontwikkelingsstoornis.

Een stoornis oftewel een 'taalontwikkelingsstoornis' is een hardnekkige problematiek en laat nauwelijks vooruitgang zien bij geboden interventies. Een taalontwikkelingsstoornis belemmert een kind al heel jong in zijn deelname aan zijn directe omgeving en in zijn (leer-)ontwikkeling. Een TOS heb je vanaf je geboorte, een taalontwikkelingsachterstand ontwikkelen kinderen na hun geboorte en is geen 'stoornis'. Kinderen met een TOS ondervinden al heel jong problemen met de verwerving van taal. Wanneer we kijken naar de gevolgen die een spraaktaalontwikkelingsstoornis met zich meebrengt, is het vroegtijdig signaleren van een TOS van groot belang. Bij jonge kinderen met spraak- of taalproblemen die niet tijdig gesignaleerd worden en behandeld, zijn de gevolgen op het gebied van de sociaal-emotionele ontwikkeling en met betrekking tot schoolsucces vele malen groter dan wanneer er sprake is van een vroege signalering en er op jonge leeftijd interventies worden gestart.

De spraaktaalontwikkeling bij jonge kinderen ontwikkelt zich het sterkst tot en met het zesde jaar. Het kind zet dan de grootste stappen in zijn ontwikkeling. Het wordt ook wel de taalgevoelige periode genoemd. Juist in die periode is het van groot belang dat problemen gesignaleerd worden en het kind waarbij zorgen zijn met betrekking tot de taalontwikkeling wordt doorverwezen naar een logopedist of een audiologisch centrum.

Het belang van een vroege signalering en een zo vroeg mogelijk ingezette interventie is nodig om te voorkomen dat er nog grotere achterstanden ontstaan. Er is in de taalgevoelige periode nog veel winst te behalen met de juiste

begeleiding. Het kan voorkomen dat de achterstanden nog groter worden. Het voorkomt bij TOA dat het kind met grote achterstand start op de basisschool en dat grote achterstanden blijven bestaan. Bij TOS wordt de achterstand verkleind en is er aandacht voor de hulpvraag van het kind.

Een diagnose vertelt niet wie het kind is. Een diagnose moet ervoor zorgen dat het kind beter begrepen wordt. Ieder kind, ook het kind met een diagnose, is uniek met een eigen hulpvraag!

Een diagnose stellen bij hele jonge kinderen is lastig. Wanneer is er sprake van een taalontwikkeling die laat op gang komt, maar zich uiteindelijk toch voldoende ontwikkelt? Daarnaast kan de spraaktaalontwikkeling een achterstand vertonen bij (tijdelijk) onvoldoende horen of wanneer het kind doof is of wanneer er sprake is van andere ontwikkelingsstoornissen zoals autisme. Een vroege signalering van een atypische spraaktaalontwikkeling en dus ook de vroege signalering van een TOS is dan ook een uitdaging omdat de taalverwerving bij jonge kinderen varieert in de leeftijd waarbij zij bepaalde mijlpalen behalen. De achterstand in de taalontwikkeling kan door veel variabelen ontstaan. Naast het gehoor spelen ook de omgeving van het kind en de situatie waarin het kind zich bevindt een grote rol. Traumatische gebeurtenissen kunnen van invloed zijn op de taalontwikkeling, maar ook een ziekenhuisopname of onvoldoende kwalitatief taalaanbod. Kinderen met een taalontwikkelingsachterstand hebben dus vaak door verschillende oorzaken in dit aanbod veel gemist.

De achterstand bij meertalige kinderen kan veroorzaakt worden doordat er thuis een andere taal wordt gesproken. Dit betekent niet dat er geen sprake kan zijn van een TOS. Meertalige kinderen vertonen dan naast een achterstand in de ontwikkeling van de Nederlandse taal ook een achterstand in de taalontwikkeling van de thuistaal.

TOS in de klas: wat signaleer je? Wat valt op?

'Men moet altijd de mogelijkheid van een taalstoornis overwegen bij een kind met een gedragsstoornis, want

een taalstoornis kan aanzienlijk bijdragen aan een psychopathologische ontwikkeling en behandeling van de taalstoornis kan de gedragsstoornis doen verminderen. In zulke gevallen zijn taaltests niet overbodig' (Njiokiktien, 2006).

Ieder kind is uniek, ook het kind met een TOS. Dit betekent dat wij verschillende reacties kunnen waarnemen in de klas. Een goede observatie is nodig om de onderwijsbehoefte goed in kaart te brengen. Een TOS horen wij niet alleen, maar wanneer wij de hulpvraag observeren zien wij

ook het gedrag dat een TOS met zich meebrengt. Enkele voorbeelden hiervan zijn:

- Taal komt laat op gang. Het kind praat niet of weinig.
- Het kind kent weinig woorden.
- Het kind is niet goed te verstaan.
- Het kind spreekt in korte zinnnetjes, niet leeftijdsadequaat.
- Het kind maakt veel fouten bij het maken van zinnen.
- De zinnen hebben geen logische volgorde.
- Het kind heeft moeite met het 'vinden' van woorden.

Kinderen met een TOS vertonen een zorgelijke taalontwikkelingsachterstand, maar kinderen met een taalontwikkelingsachterstand hebben niet allemaal een TOS.

- Het kind begrijpt de mondelinge en geschreven instructies niet.
- Het lukt het kind niet goed om een gesprekje te voeren.
- Het kind is snel afgeleid of dromerig.
- Er is sprake van onvoldoende communicatieve weerbaarheid.
- Er zijn problemen met aandacht en het luistervermogen. Het kind lijkt niet te luisteren.
- Het taalbegrip en taalverwerking zijn onvoldoende.
- De uitdrukkingvaardigheid van het kind is onvoldoende.
- Het sociaal-emotioneel welbevinden is zorgelijk.
- Het kind neemt niet deel aan kringactiviteiten.
- Het kind wordt boos, is gefrustreerd of trekt zich terug als hij niet goed begrepen wordt.
- Er is herkenning van gedrag vanuit frustratie en onmacht.

Leerlingen die de wereld om zich heen niet goed begrijpen en het gevoel hebben niet begrepen te worden, uiten zich in gedrag dat verzet aangeeft of gedrag als 'ik geef het op', 'ze begrijpen mij toch niet', 'laat maar'.

Vroege signalering en gerichte interventie bieden kinderen met een TOS een betere prognose voor de toekomst, zoals meer succes op school, in relaties en met betrekking tot deelname aan de maatschappij.

Aanbod in het onderwijs bij TOS

Het kind met een TOS ondervindt veel problemen in het talige onderwijs. Naast de sociale taal is er sprake van vaktaal en schooltaal. Denk hierbij alleen al aan de abstracte termen bij een taalles, zoals 'gezegde', 'werkwoordelijk gezegde' of de termen met rekenen die hetzelfde betekenen zoals 'keersommen', 'tafels' en 'vermenigvuldigen'. 'Keren' heeft ook een andere betekenis en 'tafels' ook. Het kind met een TOS heeft vaak een grote achterstand in de woordenschatontwikkeling, dit maakt het lastig om instructie of talige informatie te volgen in de klas. Concrete woorden bij vakken als geschiedenis en aardrijkskunde of bij natuurlessen zijn ook vaak onbekend voor hen zoals

'terpen', 'leenheren', 'rivierbedding', etc. Dit betekent dat deze woorden visueel ondersteund en met veel herhaling moeten worden aangeboden. Een meertalig kind *zonder* een TOS leert deze woorden vaak sneller dan een kind met een TOS. Het taalaanbod vanaf de peuterspeelzaal tot en met het vervolgonderwijs zal voor het kind met een TOS extra aandacht moeten krijgen, zoals herhaling, extra uitleg en visueel ondersteunen. Elke fase in het onderwijs biedt een ander niveau in schooltaal en vaktaal. Taal dat op dat moment bij het onderwijsniveau aansluit en niet altijd bij het kind met een TOS.

Voor veel kinderen met een TOS is het erg lastig om de talige en complexe auditieve instructie te volgen. Het kan te snel gaan, omdat zij de taal nu eenmaal minder snel verwerken en het vaak niet aansluit bij hun voorkennis en bestaande woordenschat waardoor het kind in de klas 'afhaakt'. Niet uit 'desinteresse' of door 'concentratieproblemen', maar simpelweg omdat zij het niet kunnen volgen en de draad kwijtraken en opgeven. Leerlingen met een TOS hebben vooral moeite met het verbale werkgeheugen.

- Moeite met begrijpen van veelal talige en complexe instructie,
- Vervolgens moeite met het opslaan van de informatie,

- Ten slotte wordt het toepassen van de instructie een probleem.

Wat is het gevolg?

- Niet starten met de taak,
- Niet weten wat er van hen verwacht wordt,
- Afkijken bij de 'buren' of veelvuldig wandelen door de klas,
- Wegdromen tijdens de instructie,
- Geen antwoord geven op een vraag of 'weet ik niet' antwoorden,
- Schriftelijke vragen niet volledig beantwoorden,
- Klassikaal nakijken lukt niet.

Wat heeft het kind met een TOS nodig in de klas? Een aantal concrete tips:

- Een leerkracht of begeleider met oog voor de hulpvraag van het kind achter het gedrag,
- Instructie zo concreet mogelijk en niet te lang,
- Controle of het kind de instructie heeft begrepen en kortere taken,
- Herhaling van de instructie indien nodig een-op-een,
- Visualisatie van afspraken, instructie en verhalen,
- Hulp bij de opdrachten: wat heeft het kind begrepen van de opdracht?
- Een gesprek m.b.t. de hulpvraag: wat vindt het kind moeilijk/lastig?
- Woordvelden en mindmaps,
- Bespreking en benoeming van emoties,
- Rustige en duidelijke taal,
- Hulp bij beurtgedrag,
- Hulp bij verwoorden en woordvindingsproblemen,
- Voldoende denktijd na een vraag (tien seconden zijn vaak niet genoeg),
- Een buddy voor als de leerling iets 'gemist' heeft,
- Succeservaringen,
- Structuur met 'wie', 'wat', 'waar', 'wanneer' en 'hoe' bij opstel, spreekbeurt, werkstuk, maar ook in het gesprek met het kind,
- Rijmpjes en versjes bij de opbouw van het talige geheugen, de woordenschat en de auditieve waarneming,
- Ondersteuning aan de hand van een communicatieboekje, een boekje dat thuis wordt gevuld met foto's over gebeurtenissen en activiteiten waar het kind over kan vertellen,
- Een prentenboek dat niet één keer wordt aangeboden, maar herhaling van het boek. Richt je op de voorkennis, bespreek prenten en wat het kind al weet en herkent.

Voor de uitstroom in het onderwijs van deze kinderen is het belangrijk om zo vroeg mogelijk te signaleren en de juiste hulp te bieden. Werken aan succeservaringen in het onderwijs is belangrijk voor het zelfbeeld en het sociaal-emotioneel welbevinden. Wanneer er al jong gesignaleerd wordt en wanneer er een gerichte interventie wordt geboden, biedt dit een betere prognose voor de toekomst

van deze kinderen zoals meer succes op school, in relaties en met betrekking tot deelname aan de maatschappij.

Bronnen

- Bishop, D.V.M. (2010). Which neurodevelopmental disorder get researched and why. *PLOS One*, 5(11).
- Bishop, D.V., Snowling, M.J., Thompson, P.A., Greenhalgh, T. (2016). Catalise: Een multinationale en multidisciplinaire Delphi consensus studie van problemen met taalontwikkeling. Fase 2. *Terminologie*. 4, e2484v1.
- Gerrits, E., Visser-Bochane, M.I., Cohen Tervaert, F.A., Crielaard, R., Essen, Y van, Sluijmers, J., Weerden, W., Willemse, M. & Pallas (2017). *Richtlijn Logopedie bij Taalontwikkelingsstoornissen*. Woerden, NVLF.
- Gerrits, E.G., & Singer, I. (2017). *Handboek taalontwikkelingsstoornissen*. Bussum: Coutinho.
- Kamphuis, D. & Hermsen, L. (2015). *TOS en ik*. Breda: De Spreekhoorn
- Leonard, B.L. (2014). *Children with Specific Language Impairment*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Njiokiktjien, C. (2006). De relatie tussen taalstoornissen en gedragsstoornissen: neurologische en neuropsychiatrische inzichten. *Logopedie en Foniatrie*, 78: 78-85.
- Sanders, B. (2019). *Taalontwikkelingsstoornissen in de klas in het voortgezet onderwijs en het mbo*. Amsterdam: Lannoo.
- Sanders, B. (2017). *Taalontwikkelingsstoornissen in de klas, praktische handelingsadviezen en tips*. Amsterdam: Lannoo.
- Sanders, B. (2019). *Taalontwikkelingsstoornissen bij het jonge kind, 0-8 jaar*. Amsterdam: Lannoo.
- Tomblin, J.B., Records, N.L., Buckwalter, P., Zhang, Smith, E. & O'Brien, M. (1997). Prevalence of Specific Language Impairment in kindergarden children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 40(6), 1245-1260.

Bernadette Sanders is orthopedagoog. Zij is werkzaam geweest als ambulante dienstverlener bij cluster 2. info@smartonderwijs.com